

**«ՇԻԱՅԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆԸ» «ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԳԱՐՆԱՆ» ԵՎ ԴԻԱՆ
ՀԱՋՈՐԴԱՏ ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

Տաթևիկ Մկրտչյան

Այսպես կոչված «Արաբական գարուն»-ը և դրան հաջորդած իրադարձությունները ողջ աշխարհի ուշադրությունը սևեռեցին Միջին Արևելքի տարածաշրջանի վրա: Այս իրադարձությունների վերաբերյալ համաշխարհային տեղեկատվական գրոհից բացի իրականացվել են նաև բազմաթիվ հետազոտություններ և ուսումնասիրություններ՝ անդրադառնալով տարբեր երկրներում իրադարձությունների այս կամ այն ընթացքին, դրդապատճառներին, ներքին և արտաքին տարբեր ուժերի և խմբավորումների այդ իրադարձություններում ներգրավվածությանը և արձագանքներին, ինչպես նաև այդ երկրների առաջ ծառայած մարտահրավերներին: Մեզ հետաքրքրում է «Չիայական գործոնի» դերը «Արաբական գարնան» իրադարձություններում: «Շիայական գործոն» ասելով՝ մենք ի նկատի ունենք «Արաբական գարնան» և դրան հաջորդած իրադարձություններում Չիայական համայնքների, Չիայական գաղափարախոսության, Չիայական կամ հակաՉիայական քարոզչության, իսնաաշարիական Իրանի այս կամ այն ներգրավվածության և այլ դրսևորումներ: Մի տեղում Չիայական գործոնը դրսևորվում է որպես Չիա բնակչության իրական բողոք, մեկ այլ տեղում՝ պարզապես հակաՉիայական քարոզչություն, մի ուրիշում՝ արևմտյան կամ արտաքին այս կամ այն ուժերի շահերի հակասությունների պատճառ և այլն: Ընդհանրապես պետք է նշել, որ «Արաբական գարնան» իրադարձություններում կրոնական գործոնը նկարագրելիս վերլուծությունները տարբեր մոտեցումներ են ներկայացնում. «Արաբական գարունը»՝ որպես սուննիական երևույթ¹, և «Արաբական գարունը»՝ որպես սուննի-Չիա

¹ Մի շարք վերլուծություններ «Արաբական գարունը» համարում են սուննիական երևույթ՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ «գարունը» գալիս է միայն սուննիների համար, և համաշխարհային տեղեկատվական դաշտը ողողվում է

բազմադարյա հակասությունների ակտուալացում: Գործնականում, սակայն, այս երկու մոտեցումներն էլ աղերսներ ունեն իրականության հետ: Քանի դեռ արաբական երկրներում արաբ էթնիկական ինքնությունն էր կենտրոնականը աշխարհիկ կառավարման համակարգի պայմաններում՝ կրոնական համայնքները ավելի անտեսված էին, և նրանց միջև տարբերությունները չէին շեշտվում: Իսկ «Արաբական գարնան» արդյունքում իսլամական ուժերի քաղաքականության առաջին պլան մղվելով՝ կրոնական տարբերությունները կրկին կարևորություն են ստանում և կենտրոնական դիրք սկսում զբաղեցնել «Արաբական գարնանը» հաջորդած իրադարձություններում²:

Հատկապես հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ ընդհանուր համատեքստում շիայական համայնքները կամ շիայական շրջանակները, այս կամ այն կերպ մինչ օրս չկարողացան միանալ «արաբական գարնան» «հաջողությամբ պսակված ճամբարին»: Իհարկե, պետք է նշել, որ նրանց «անհաջողությունները» տարբեր երկրներում տարբեր պատճառներ և տարբեր խոչընդոտներ ունեն: «Արաբական գարնան» առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ շիայական համայնքները տարբեր երկրներում անկախ նրանից իշխանական թևի ներկայացուցիչներ են, թե՛ ընդդիմության, մեծամասնություն են, թե՛ փոքրամասնություն, մինևույն է «Արաբական գարնան» մյուս երկրների սուննիական մեծամասնության պես իրենց գործողությունների համար հավանություն չեն ստանում Արևմուտքի կամ, այսպես կոչված, «միջազգային հանրության» կողմից:

Շիա-սուննի հակասությունների համատեքստում կտեսնենք նաև որոշակի արևմտյան դիրքորոշումներ և արձագանքներ

Արևմուտքի կողմից խրախուսվող սուննիական հաջողությունների մասին լուրերով:

² Barry Rubin, Sunni Versus Shia: The Middle East's New Strategic Conflict, January 5, 2012, <http://www.gloria-center.org/2012/01/sunni-versus-shia-the-middle-east-s-new-strategic-conflict/> (մուտք՝ 11.04.13):

արաբական մի շարք երկրներում տեղի ունեցող իրադարձություններին, որոնց հիմքում ընկած են սեփական արևմտյան շահերն ու հետաքրքրությունները³: Իհարկե, չընկնելով կոնսպիրոլոգիական թակարդը, կարելի է այս ամենը հասկանալ նաև որպես մի մեծ աշխարհաքաղաքական համատեքստի մաս, որն ուղղված է տարածաշրջանում իրավիճակը փոխելուն:

Հողվածում անդրադարձ է կատարվում «Արաբական գարնան» գործընթացներին մասնակցած շիայական համայնքներին, շիայական գործոնի այս կամ այն դրսևորմանը տարբեր երկրներում: Մեր հողվածի շրջանակներում մենք կանդրադառնանք այն երկրներում տիրող իրադարձություններին, որտեղ շիայական գործոնն իր տարբեր դրսևորումներով ունի իր դերակատարությունը: Դրանք են՝ Լիբանանը, Իրաքը, Սիրիան, ինչպես նաև Օոցի մի շարք երկրներ, մասնավորապես՝ Սաուդյան Արաբիան, Բահրեյնը, Եմենը, Քուվեյթը և Կատարը, որտեղ շիայական համայնքները և շիայական գործոնը որոշակի ներգրավվածություն ունեն հետ-«արաբական գարնան» իրադարձություններում⁴: Մինչ առանձին-առանձին երկրներում տիրող իրավիճակը ներկայացնելը, նպատակահարմար ենք համարում որոշ ժողովրդագրական տվյալներ ներկայացնել սուննի-շիա բնակչության համամասնության մասին «Արաբական գարնան» ներկա և հավանական ուղեծրում գտնվող երկրներում, քանի որ շիայական համայնքների աշխարհագրությունը պայմանավորում է նաև քաղաքական իրադարձությունների որոշակի տրամաբանություն և ցույց է տալիս, թե իրադարձությունների որ շարանն է պայմանավորված շիայական գործոնով:

³ Jeremy Salt, Containing the “Arab Spring”, *Interface: a journal for and about social movement*, Volume 4 (1): 54 - 66 (May 2012), <http://www.interfacejournal.net/wordpress/wp-content/uploads/2012/05/Interface-4-1-Salt.pdf> (մուտք՝ 18.04.13):

⁴ Առանձին անդրադարձ չի կատարվում Իրանի Իսլամական Հանրապետությանը: Դրա մասին տես Գևորգյան Աննայի «Իրանական արձագանքները «Արաբական գարնանը» հողվածը սույն ժողովածուում՝ էջ. 51-76:

Մենք օգտվել ենք Pew Research Center-ի իրականացրած հետազոտության⁵ արդյունքներից, որոնք ներկայացնում են աշխարհում բնակվող շիա բնակչության մասին առավել հավանական տվյալներ: Զեկույցը կոչվում է «Քարտեզագրելով աշխարհի մուսուլման բնակչությանը. զեկույց աշխարհի մուսուլման բնակչության քանակի և տեղաբաշխվածության վերաբերյալ»: Այն ներկայացնում է վերջին տվյալները (2009 թ.) աշխարհում բնակվող մուսուլման բնակչության քանակի, բաշխվածության, ինչպես նաև իսլամական այս կամ այն հոսանքին պատկանելության վերաբերյալ: Հետազոտության ընթացքում համապարփակ ժողովրդագրական ուսումնասիրություն է անց կացվել ավելի քան 200 երկրներում, որի արդյունքում պարզ է դարձել, որ **2009թ տվյալներով աշխարհի 6,8 միլիարդ բնակչությունից 1,57 միլիարդը մուսուլմաններ են, ինչը կազմում է աշխարհի բնակչության 23 տոկոսը**⁶:

Հետազոտությունը ցույց է տալիս նաև, որ թեև մուսուլմանների 60 տոկոսը բնակվում է Ասիա մայրցամաքում և միայն 20 տոկոսը՝ Մերձավոր Արևելքում և Հյուսիսային Աֆրիկայում, սակայն Մերձավոր Արևելքում և Հյուսիսային Աֆրիկայում ավելի շատ են այն երկրները, որտեղ մուսուլմանները բնակչության մեծամասնությունն են կազմում: Այս տարածաշրջանի ավելի քան 20 երկրում բնակչության 95 տոկոսը մուսուլմաններն են: 300 միլիոն մուսուլմաններ կամ աշխարհի մուսուլմանների մեկ հինգերորդը բնակվում է այն երկրներում, որտեղ իսլամը բնակչության մեծամասնության կրոնը չէ: Իհարկե, այս մուսուլման փոքրամասնությունները շատ հաճախ մեծ թիվ են կազմում իրականում: Այսպես օրինակ Հնդկաստանը մուսուլմանների մեծաքանակության առումով աշխարհում երրորդն է, թեև մուսուլմանները Հնդկաստանում կրոնական փոքրամասնություն են համարվում: Չինաստանում ավելի շատ

⁵ Mapping the Global Muslim Population: A Report on the Size and Distribution of the World's Muslim Population, *Pew Research Center*, October 2009, <http://www.pewforum.org/Mapping-the-Global-Muslim-Population.aspx>, (մուտք՝ 19.04.13)

⁶ Նույն տեղում. Էջ 1-2:

մուսուլմաններ կան, քան Սիրիայում, իսկ Ռուսաստանում ավելի շատ մուսուլմաններ կան, քան Հորդանանի և Լիբիայի մուսուլմանները միասին վերցված:

Աշխարհի մուսուլման բնակչության 10-13 տոկոսը շիաներն են, 87-90 տոկոսը՝ սուննիներ: Ըստ վերոնշյալ զեկույցի՝ աշխարհում բնակվում է 154-200 միլիոն շիա բնակչություն: Ընդ որում շիաները մեծամասնություն են կազմում հետևյալ չորս երկրներում՝ Իրան՝ (90-95%), Ադրբեջան՝ (65-75%), Բահրեյն՝ (65-75%) և Իրաք՝ (65-70%)⁷:

Զեկույցում ընդգրկված աղյուսակներից մեկը ներկայացնում է այն երկրների ցանկը, որտեղ բնակչության 100.000-ից ավելին շիա է և միննույն ժամանակ դա տվյալ երկրի մուսուլման բնակչության մեկ տոկոսից ավելին է: Աղյուսակում ընդգրկված չեն այն երկրները, որտեղ շիաների քանակը պակաս է երկրի բնակչության մեկ տոկոսից: Ստորև ներկայացնում ենք այդ աղյուսակը⁸.

100.000 և ավելի շիա բնակչություն ունեցող երկրների ցանկը

Երկիր	2009թ տվյալներով շիա բնակչության թիվը	Շիա բնակչության մոտավոր թվաքանակը (տոկոսներով)	Տոկոսը աշխարհի բնակչության թվաքանակում
Իրան	66-70 միլիոն	90-95	37-40
Պակիստան	17-26 միլիոն	10-15	10-15
Հնդկաստան	16-24 միլիոն	10-15	9-14
Իրաք	19-22 միլիոն	65-70	11-12
Թուրքիա	7-11 միլիոն	10-15	4-6
Եմեն	8-10 միլիոն	35-40	մոտ 5
Ադրբեջան	5-7 միլիոն	65-75	3-4

⁷ Mapping the Global Muslim Population: A Report on the Size and Distribution of the World's Muslim Population, Pew Research Center, October 2009,

<http://www.pewforum.org/Mapping-the-Global-Muslim-Population.aspx>, Շիաների մասին տվյալները տես՝ էջ 8-11, (մուտք՝ 19.04.13):

⁸ Նույն տեղում, էջ 10:

Աֆղանստան	3-4 միլիոն	10-15	մոտ 2
Սիրիա	3-4 միլիոն	15-20	մոտ 2
<i>Սաուդյան Արաբիա</i>	2-4 միլիոն	10-15	1-2
Նիգերիա	<4 միլիոն	<5	<2
<i>Հիբանան</i>	1-2 միլիոն	45-55	<1
Տանզանիա	<2 միլիոն	<10	<1
<i>Քուվեյթ</i>	500000-700000	20-25	<1
Գերմանիա	400000-600000	10-15	<1
<i>Բահրեյն</i>	400000-500000	65-75	<1
Տաջիկստան	~400000	~7	<1
ԱՄԷ	300000 – 400000	~10	<1
ԱՄՆ	200000 – 400000	10-15	<1
Օման	100000 – 300000	5-10	<1
Մեծ Բրիտանիա	100000 – 300000	10-15	<1
Բուլղարիա	~100,000	10-15	<1
<i>Կատար</i>	~100,000	~10	<1

Փաստորեն, տարածաշրջանի ժողովրդագրական տվյալները ցույց են տալիս, որ «Արաբական գարնան» ուղեծրում գտնվող երկրների մեծ մասում մեծամասնություն են կազմում սուննիները: Այս տվյալների համաձայն՝ Իրանից բացի, շիաները մեծամասնություն են կազմում միայն Իրաքում և Բահրեյնում: Ուստի շիայական գործոնը այս երկու երկրներում ակտուալ է շիա բնակչության մեծամասնության տեսանկյունից, սակայն տարբեր դիրքերից. Իրաքում՝ որպես գործող իշխանություն, որն ունի խնդիրներ երկրում էթնո-կրոնական այլ տարրերի հետ, մասնավորապես քրդերի և սուննիների, իսկ Բահրեյնում՝ լինելով

մեծամասնություն, ղեկավարվում և ճնշումների է ենթարկվում սուննի փոքրամասնության կողմից:

«Արաբական գարունը» շիաներին, անկախ նրանից, մեծամասնություն են, թե փոքրամասնություն, հնարավորություն տվեց ոտքի կանգնել և պահանջել քաղաքական ազատություններ և քաղաքացիական իրավունքներ այն երկրներում, որտեղ նրանք ունեն իրավունքների սահմանափակումներ և որոշակի դժգոհություններ և իրենց «հեղափոխական» գործողություններով փորձում են ձեռք բերել իրենց իրավունքների և/կամ ազատությունների ապահովում:

Մյուս կողմից, շիայական գործոնը կրոնաքաղաքական բլոկներ⁹ կազմելու տեսանկյունից դիտարկելիս՝ Իրանի դերը դառնում է կենտրոնական, որի հետ միասին շիայական գոտի են կազմում Իրաքը, (որը, սակայն, բազմաթիվ ամերիկյան¹⁰ և արևմտյան վերլուծությունների համաձայն՝ վերջին միջկրոնական բախումների և լարվածությունների արդյունքում սահմանափակումներ և խոչընդոտներ պետք է հաղթահարի Իրանի ազդեցության գոտու մաս մնալու համար)¹¹, Սիրիան և Լիբանանը (Հիզբուլլահ): Իսկ Բահրեյնը, հաշվի առնելով մի շարք

⁹ Ընդհանրապես ամերիկյան բանակի՝ Իրաքից դուրս գալուց հետո շիայական ընդհանուր գոտու մաս են համարվում Իրանը, Իրաքը, Սիրիան, Հիզբուլլահ կազմակերպությունը (Լիբանան), ինչը միշտ էլ բացասական և վտանգավոր երևույթ է ընկալվել թե՛ արաբական երկրների և թե՛ Արևմուտքի կողմից:

¹⁰ Հատկապես նման վերլուծություններով են հանդես գալիս ամերիկյան Արտաքին Հարաբերությունների Խորհրդի (Council on Foreign Relations (CFR)) փարձագետների հրապարակումները, և/կամ հարցազրույցներն ու կարծիքները Տեւ՝ Douglas A. Ollivant, *Renewed Violence in Iraq*, Contingency Planning Memorandum No. 15, <http://www.cfr.org/iraq/renewed-violence-iraq/p28808> (մուտք 02.04.13); *Iraq's Worsening Situation*, Interview with Ned Parker, Baghdad Correspondent, Los Angeles Times, May 3, 2013, <http://www.cfr.org/iraq/iraqs-worsening-situation/p30625> (մուտք 05.05.13); Andrea Palatnik, *Issue Guide: Iraq Invasion Ten Years After*, March 14, 2013, <http://www.cfr.org/iraq/issue-guide-iraq-invasion-ten-years-after/p30196> (մուտք 18.03.13):

¹¹ Նաև կարելի է հիշատակել մի հանգամանք ևս, որ իրանա-իրաքյան հարաբերությունների սերտացմանը խոչընդոտում է նաև իրանա-իրաքյան երկարատև պատերազմի հիշողությունը:

աշխարհաքաղաքական իրողություններ առնվազն չի եղել իրանական/շիայական գոտու մաս¹²:

Շիայական համայնքների իրավիճակը և նրանց մասնակցությունը այս գործընթացներում շիայական գոտուց դուրս՝ Արաբական ծոցի երկրներում, շիայական գործոնի մեկ այլ դրսևորում է գրանցում: Այստեղ հակաշիայական քարոզչությունը մեծապես օգտագործվում է սուննիական իսլամիստական շրջանակների կողմից սեփական նպատակներին հասնելու համար. այն է՝ իրենց երկրներում հեղափոխական/բողոքական իրավիճակի հանդարտեցում՝ շիայական գաղափարախոսության/ իրանական ազդեցության տարածման վտանգի չափազանցեցման միջոցով բողոքի վեկտորը շիաների դեմ ուղղելով¹³:

Այժմ ներկայացնենք յուրաքանչյուր երկրում առանձնահատկությունները¹⁴, կարևոր իրադարձությունների ժամանակագրությունը¹⁵ և ներկա իրավիճակը:

Մաուդյան Արաբիա

Մաուդյան Արաբիան տարածաշրջանի կարևորագույն խաղացողներից մեկն է և աշխարհում երկրորդ ամենամեծ

¹² Թեև իրանական կողմը այլ կարծիք ունի Բահրեյնի հարցի վերաբերյալ:

¹³ Այս մասին տես՝ Barah Mikail, Sectarianism after the Arab Spring: an Exaggerated Spectre, Policy brief, No 131, June 2012, FRIDE, <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Articles/Special-Feature/Detail/?lng=en&id=161041&contextid774=161041&contextid775=161035&tabid=1454206054>, (մուտք 15.04.13):

¹⁴ Մենք ելնում ենք այն մոտեցումից, որ «Արաբական գարնան» դրսևորումները յուրաքանչյուր երկրում ունեն բնութագրիչների (ժողովրդագրություն, տնտեսություն, սոցիալական պայմաններ, մշակույթ, կրոնական տարբեր համամասնություններ, կրթական տարբեր համակարգեր, կոռուպցիա և այլն) յուրահատուկ ցուցանիշներ, և մոտեցման ընդհանրական մոդել կիրառել դրանց համար ճիշտ չի լինի:

¹⁵ Նշենք, որ «Արաբական գարնան» 2010 թ. դեկտեմբեր, 2011-2012 թթ ժամանակագրության մասին տվյալների աղբյուր է հանդիսացել անգլիական The Guardian թերթի օնլայն տարբերակը, որտեղ ինտերակտիվ տարբերակով կա «Արաբական գարնան» իրադարձությունների ժամանակագույցը՝ ըստ երկրների: Arab spring: an interactive timeline of Middle East protests, <http://www.guardian.co.uk/world/interactive/2011/mar/22/middle-east-protest-interactive-timeline> (մուտք 15.04.13):

արաբական երկիրը (Ալժիրից հետո): 2013թ մարդահամարի տվյալներով բնակչությունը 26 միլիոն է, որից 5.5 միլիոնը օտարերկրացիներ են¹⁶: Հետաքրքրական է, որ ԱՄՆ-ի Կենտրոնական հետախուզական գործակալության տվյալների բազայում Մաուդյան Արաբիայի բնակչության կրոնական պատկանելության բաժնում նշված է 100 տոկոս մուսուլման¹⁷: Սա այն պարզ պատճառով, որ Մաուդյան Արաբիան կրոնական պատկանելության վերաբերյալ հարցում չի անում մարդահամարի ժամանակ, սակայն, ոչ պաշտոնական տվյալներով, բնակչության 85-90 տոկոսը սուննի է, իսկ 10-15 տոկոսը՝ մոտավորապես 2-4 միլիոն շիաներ¹⁸: Մաուդյան Արաբիայի՝ որպես տարածաշրջանի կարևորագույն խաղացողի գործողությունները հետաքրքրական են տարբեր տեսանկյուններից, սակայն մեզ համար առավել կարևոր է հակաշիայական քարոզչության տարածումը:

Մինչ սաուդական հակաշիայական քարոզամեքենայի գործելակերպի մասին խոսելը, համառոտ ներկայացնենք, թե երբ և ինչ միջոցներ է ձեռնարկել Մաուդյան Արաբիան երկրում «Արաբական գարնան» ալիքի կանխման համար:

Մաուդյան Արաբիայում նույնիսկ հեղափոխական տրամադրությունների ոչ այդքան ընդգծված լինելու պայմաններում սաուդյան իշխանությունները՝ ձեռնարկեցին կանխարգելիչ հակահեղափոխական քայլեր՝ վախենալով «Արաբական գարնան» ալիքից:

¹⁶ Այս տվյալները վերցված են ամերիկյան Կենտրոնական հետախուզության գործակալությունից, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html> (մուտք՝ 01.05.13): Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ Մաուդյան Արաբիայի բնակչության մասին տվյալները տարբեր են. օրինակ Մաուդյան Արաբիայի 2010 թ. մարդահամարի տվյալները ներքոհիշյալ կայքում ներկայացվում է որպես 27 միլիոնից ավելի: <http://www.saudigazette.com.sa/index.cfm?method=home.regcon&contentID=2010112487888&archiveissuedate=24/11/2010> (մուտք՝ 15.05.13):

¹⁷ ԱՄՆ Կենտրոնական հետախուզության գործակալության տվյալների բազա, Մաուդյան Արաբիայի բաժին, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html> (մուտք՝ 22.04.13):

¹⁸ Al-Shi'a fi Al-Saudiya. min al-Tahmish ila al-ihtiwa, http://arabic.cnn.com/2007/middle_east/3/8/shiite-saudi/ (մուտք՝ 01.05.13):

Ընդհանրապես Ծոցի արաբական հարուստ երկրներում «Արաբական գարնան» ալիքի կանխման նպատակով սոցիալ-տնտեսական ոլորտում կանխարգելիչ տարբեր քայլեր են իրականացվել, ինչպես օրինակ, սոցիալ-տնտեսական նպաստների տրամադրում բնակչությանը կամ պարզապես տնտեսության մեջ մեծ գումարների ներդրում:

2011թ փետրվարին մինչ Սաուդյան Արաբիայի տարբեր քաղաքներում և հատկապես նավթային պաշարների կենտրոնը համարվող և շիաներով բնակեցված Արևելյան նահանգի քաղաքներում կսկսվեին բողոքի ակցիաները, Սաուդյան միապետությունը 130 միլիարդ ԱՄՆ դոլար է տրամադրում քաղաքացիական ծառայողների աշխատավարձերի համար (վճարելով աշխատավարձի երկու ամիս հավելավճար), միաժամանակ խոստանալով կառուցել 500.000 նոր բնակարան ցածր եկամուտներ ունեցողների համար և մեծացնելով կրոնական կազմակերպությունների ֆինանսավորումը¹⁹: 2011 թ. մարտ ամսին Սաուդյան միապետը այս քայլով կարծես փորձում էր կանխել հնարավոր տնտեսական և սոցիալական բողոքների ալիքը:

¹⁹ Այս մասին տես՝ Neil MacFarquhar. “Saudi Cash is the Key to Quiet in the Kingdom,” *The International Herald Tribune* (June 10, 2011), p. 4, Steffen Hertog, *The Costs of Counter Revolution in the GCC*, *The Middle East Channel*, 31 May 2011, http://mideast.foreignpolicy.com/posts/2011/05/31/the_costs_of_counter_revolution_in_the_gcc (մուտք՝ 02.05.13):

Այստեղ հետաքրքրական է մեջբերել նաև մի հետաքրքիր ժողովրդագրական և ֆինանսական հաշվարկ, ըստ որի՝ Սաուդյան Արաբիայի բնակչության աճը քսան տարվա ընթացքում կրկնապատկվելու է, և Սաուդյան Արաբիայի ներկա տեմպերով ռեսուրսների սպառումը չի կարողանալու լուծել երկրի առջև ծառայած խնդիրները տարիներ անց, ի տարբերություն Կատարի՝ որի հնարավորությունները թույլ են տալիս ներկա ֆինանսատնտեսական քաղաքականության իրականացումը, որն արդյունավետ կլինի նաև քսան տարի անց: տես Silvia Colombo, *The GCC Countries and the Arab Spring. Between Outreach, Patronage and Repression*, IAI Working Papers 1209, March 2012, Istituto Affari Internazionali, <http://www.iai.it/pdf/DocIAI/iaiw1209.pdf>, (մուտք՝ 05.05.13):

Համաշխարհային լրատվամիջոցները ողողվեցին 2011 թ. մարտի 14-ին սաուդական զորքերի²⁰ Բահրեյն մուտքի մասին տեղեկություններով և վերլուծություններով: Կարևորն այն է, որ գրեթե ամենուրեք կարելի էր հանդիպել այդ ամենի հակաշիայական կամ հակաիրանական լինելու վերաբերյալ մտքեր: Ինչպես մարտի 15-ին «Ռոյթերս» գործակալությանը ասել էր Բահրեյնի մի ցուցարար (Ալի Մուհայր). «Մա տարածաշրջանային ծրագիր է, և նրանք ուղղակի կովում են մեր հողերի վրա: Եթե ամերիկացիները տղամարդ լինեին, կգնային և կկռվեին իրանցիների դեմ ուղղակի և ոչ թե մեր երկրում»²¹:

Սաուդյան Արաբիայի իշխանությունները «Արաբական գարունը» օգտագործեցին սուննի-շիա բաժանումը և նրանց միջև եղած հակասությունները ավելի խորացնելու համար²²: Ներքոհիշյալ հողվածում Լոնդոնի համալսարանի պրոֆեսոր Մադաուի ալ-Ռաշիդը բացատրում է, թե ինչպես Մարտի 11-ի «Ցասման օրվա» ցույցերի լոզունգները սաուդյան իշխանությունները ներկայացրեցին իբրև շիայական դավադրություն սուննի մեծամասնության նկատմամբ՝ այդ ամենի նպատակը համարելով իրանական ազդեցության մեծացումը սուննիական հայրենիքում²³: Փաստորեն, դրանով ռեժիմը ավելի է ուժեղացնում միջկրոնական լարվածությունը՝ միևնույն ժամանակ նսեմացնելով մի շարք քաղաքներում երիտասարդական շարժումների ջանքերը և նշանակությունը:

²⁰ Հետաքրքրական է, որ զորքերի թվաքանակի և երկրների մասնակցության մասին տեղեկությունները տատանվում են 1000-2000 միջև տարբեր տեղեկատվական աղբյուրներում:

²¹ Thousands protest against Saudi troops in Bahrain, 15.03.11 <http://www.reuters.com/article/2011/03/15/us-bahrain-protests-embassy-idUSTRE72E4X720110315> (մուտք 15.04.13):

²² Այս մասին առավել մանրամասն տես՝ Madawi Al-Rasheed, Sectarianism as Counter-Revolution: Saudi Responses to the Arab Spring, *Studies in Ethnicity and Nationalism*: Vol. 11, No. 3, 2011, pp 513-526 <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1754-9469.2011.01129.x/pdf> (մուտք՝ 11.05.13):

²³ Նույն տեղում՝ էջ 520:

Մաուդյան իշխանությունները չափազանցում են տարածաշրջանում իրանական նվաճողական ծրագրերը և շիայական ազդեցության հնարավոր աճի մասին տեղեկությունները ընդհանրապես Արաբական աշխարհում, և հատկապես Մաուդյան Արաբիայում և Ծոցի երկրներում:

Նրանք մի կողմից աջակցում են «Արաբական գարնան» ջատագովներին այն վայրերում, որտեղ իրենց շահերը համընկնում են և դուրս են գտնվում իրենց արեալից²⁴, քանի դեռ «Արաբական գարունը» չի հասել Մաուդյան Արաբիա, իսկ մյուս կողմից հետևում են, որ տարածաշրջանում տեղի ունեցող փոփոխությունները ոչ մի կերպ չուժեղացնեն Իրանի դիրքերը և չփոփոխեն ուժերի հարաբերակցությունը ի օգուտ Իրանի՝ այս հարցում օգտագործելով շիա-սուննի տարբերությունների և հակասությունների վրա հիմնված քաղաքականությունը: Այս տեսանկյունից տարածաշրջանում տեղի ունեցող իրադարձությունների տրամաբանությունը որոշակիորեն կարելի է հասկանալ: Սիրիայում թուլացնելով Իրանի դաշնակից Բաշար ալ-Ասադի իշխանությունը՝ Մաուդյան Արաբիան կարող է ուժեղացնել Սիրիայում և Լիբանանում իր ազդեցությունը, մեծապես աջակցելով և ֆինանսավորելով Հիզբուլլահի դեմ գործող խմբավորումներին. հայտնի է, որ սաուդցիները ֆինանսավորում են Լիբանանում սուննիական համայնքը առաջնորդող Հարիրիի ընտանիքին²⁵:

²⁴ Հետաքրքրական վերլուծություն է արել Սիլվիա Կոլոմբոն, որը Ծոցի երկրները և «Արաբական գարունը» վերնագրով իր հոդվածում, որտեղ Մաուդյան Արաբիայի գործողությունները նկարագրում է «երկակի ստանդարտների» հասկացության կիրառմամբ երեք տարբեր հարթություններում՝ ներսը ընդդեմ դրսի, միապետությունները ընդդեմ հանրապետությունների, սուննիները ընդդեմ շիաների: Այս մասին առավել մանրամասն տես՝ Silvia Colombo, *The GCC Countries and the Arab Spring. Between Outreach, Patronage and Repression*, IAI Working Papers 1209, March 2012, Istituto Affari Internazionali, <http://www.iai.it/pdf/DocIAI/iaiw1209.pdf>, (մուսք՝ 05.05.13):

²⁵ Ward Vloeberghs, *The Hariri Political Dynasty after the Arab Spring, Mediterranean Politics*, Vol. 17, No. 2, p. 241-248, July 2012, http://www.academia.edu/1771526/The_Hariri_Political_Dynasty_after_the_Arab_Spring (մուսք՝ 08.05.13):

Բաշար ալ-Ասադի կողմից պաղեստինյան Համաս խմբավորմանն ուղղված աջակցությանը վերջ դնելու դեպքում Սաուդյան Արաբիան կրկին կարող է շահեկան իրավիճակում հայտնվել՝ կրկին թուլացնելով Սիրիայի և հատկապես Իրանի ներգրավվածությունը և ազդեցությունը Պաղեստինում:

Մի խոսքով, սաուդական սալաֆիական քարոզչամեքենան և գործելաոճը ամեն կերպ սրում են սուննի-շիա հակասությունները և հրահրում բախումներ շիաների և սուննիների միջև:

Բահրեյն

Բահրեյնը համարվում է «Արաբական գարնան» յուրահատուկ դեպքերից: Բահրեյնի թագավոր Համադ ալ-Խալիֆան համարվում է Արևմուտքի կարևորագույն դաշնակիցներից մեկը: Նախ, այստեղ է «հյուրընկալվում» Ամերիկյան հինգերորդ նավատորմը: Երկրորդ, Բահրեյնը նաև կարևոր կապող օղակ է դիտարկվում Պարսից ծոցի նավթային ռեսուրսների հասանելիության ապահովման հարցում և, որի պահպանությունը ամերիկյան ջանքերի արդյունք է²⁶: Բահրեյնը նաև տարածաշրջանային ուժային կենտրոն է և մերձավորարևելյան նավթային կարևորագույն արդյունահանող Սաուդյան Արաբիայի մերձավոր դաշնակիցը: Բահրեյնում Ծոցի այլ երկրների խնդիրներից բացի՝ աղքատություն, կռուուպցիա, աճող գործազրկության ֆոնին երիտասարդների թվաքանակի աճ և այլն, կա նաև շիայական մեծամասնության գործոնը: Այս երկրում սուննի փոքրամասնությունը ղեկավարում է շիա մեծամասնությանը (65-75 տոկոս):

Բահրեյնում 2011թ. փետրվարի 14-ին²⁷ «Ցաման օրով»²⁸ սկսված «Արաբական գարունը» երկու տարի անց հանգեցնում է 55

²⁶ Joost R. Hiltermann, Pushing for Reform in Bahrain, Washington's Leverage Over the Khalifa Regime, September 7, 2011, Foreign Affairs,

<http://www.crisisgroup.org/en/regions/middle-east-north-africa/iraq-iran-gulf/bahrain/hiltermann-pushing-for-reform-in-bahrain.aspx> (մուտք՝ 12.05.13):

²⁷ Ի դեպ, նույն օրը թունիսյան և եգիպտոսյան իրադարձություններից ազդված բողոքի ակցիաներ տեղի ունեցան նաև Իրանում և Եմենում՝ ի հակազդեցություն իշխանությունների կողմից բողոքի հավաքների արգելմանը:

հոգու սպանության²⁹, որոնցից վերջինը 16 ամյա պատանիի սպանությունն էր 2013 թ. ապրիլի 14-ին մայրաքաղաք Մանամայի արևմուտքում գտնվող շիա մեծամասնություն ունեցող Դիհ գյուղում³⁰:

Ընդհանրապես, Բահրեյնում տեղի ունեցած բողոքի ակցիայի հիմքում ընկած էին Բահրեյնի բնակչության շիա մեծամասնության իրավունքների ավելացման կամ հավասարեցման և քաղաքական ազատությունների ապահովման պահանջները, քանի որ իրականում շիաները չեն կարողանում քաղաքացիական ծառայողական ոլորտում աշխատանք գտնել կամ չեն կարող լինել ոստիկանության կամ բանակի մաս և այլ սահմանափակումներ:

Փետրվարի 17-ին Մանամայի հրապարակում տեղի ունեցան բախումներ ցուցարարների և ոստիկանների միջև, որը հայտնի է «Արյունոտ հինգշաբթի» անվամբ: Բողոքի ակցիաները շարունակական բնույթ էին կրում:

Բահրեյնում կարևոր է նաև հասկանալ ընդդիմադիր շիաների շրջանում եղած հակասությունները: Բահրեյնի ընդդիմադիրները միատարր և միակարծիք չեն: Օրինակ, «Ուաֆաք» ընդդիմադիր շիայական կուսակցությունը և մի շարք այլ շիայական կուսակցություններ բանակցում են սուննի իշխանությունների հետ, մինչդեռ կան շիայական ծայրահեղ տրամադրություններով խմբավորումներ, որոնք դեմ են երկխոսությանը՝ համարելով, որ

²⁸ Բահրեյնում «Արաբական գարունը» սկսվում է փետրվարի 14-ին շիաների կազմակերպած միտինգով, որը հայտնի է որպես «Ցասման օր»: Այն կազմակերպվել էր երկրի շիա մեծամասնության դեմ սուննի փոքրամասնության կողմից ճնշումների և անհավասարությունների դեմ բողոքի լոզունգների ներքո: Օրը պատահական չէր, 2001 թ. այդ օրը թագավոր ալ-Խալիֆան առաջ էր քաշել «Ազգային գործողությունների խարտիա» փաստաթուղթը, որով վերջ էր տրվում 90-ական թթ ներքաղաքական խռովություններին, մինևսյն ժամանակ 2002 թ. սահմանադրության ընդունման օրն էր:

²⁹ Ըստ Բահրեյնի արդարության և զարգացման շարժման տեղեկատվության՝ որտեղ կան ըստ օրերի մահացածների անուն ազգանունները, մահացածների թիվը հասնում է 97-ի: տես՝ <http://www.bahrainjdm.org/78-killed-since-14th-february-2011/> (մուտք՝ 22.05.13):

³⁰ Teenager killed in Bahrain clashes, 14 Feb 13, <http://www.express.co.uk/news/world/377653/Teenager-killed-in-Bahrain-clashes> (մուտք՝ 15.03.13):

երկխոսությունը չի թուլացնի ներկա իշխանություններին և չի ստիպի նրանց կատարել իրենց պահանջները: Ընդդիմությունը բնականաբար պահանջում է, որ իշխանությունները վերանայեն կառավարության կազմում և ռազմական գլխավոր պաշտոններում շիաներին չընդգրկելու հարցը: Մակայն վերոնշյալ պահանջներով բողոքի ակցիաները փորձեցին արմատախիլ անել Սաուդյան Արաբիայի կողմից Բահրեյն գորք մտցնելով, որի իրական նպատակը ներկա սուննի կառավարությանը պաշտպանելն էր, ինչը բխում է ոչ միայն Ասաուդյան Արաբիայի շահերից, այլև ԱՄՆ-ի: Իսկ Սաուդյան իշխանությունները Բահրեյն գորք մտցնելը համարեցին Բահրեյնի շիաների գործողություններում իրանական ազդեցության մեծացման և Իրանի ներգրավվածության վտանգները չեզոքացնելուն միտված գործողություն³¹:

Քուվեյթ

«Արաբական գարնան» ուղեծրում գտնվող երկրներից է նաև Քուվեյթը: Մոտավորապես 3,6 միլիոն բնակչություն ունի, որից երկու երրորդը օտարերկրացիներ են և չունեն քաղաքացիություն: Այստեղ շիա քաղաքացիների թվաքանակի հետ կապված բազմաթիվ թվեր կարելի է հանդիպել՝ 20-40 տոկոս: Կան հրապարակումներ³² և տվյալներ, որ ցեղային բնակչության մեծ մասը թաքցնում է իր շիա լինելու հանգամանքը, օգտվելով շիայական իսլամում «թակիյա»-ի³³ իրավունքից՝ հաշվի առնելով

³¹ Այս մասին տես՝ W. Andrew Terill, The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security,

<http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Articles/Special-Feature/Detail/?lng=en&id=162538&tabid=1452396487&contextid774=162538&contextid775=142831> (մուտք՝ 18.05.13):

³² “The actual percentage of Kuwaiti Shiites is 40 percent”, compiled by Zaki Taleb, <http://www.arabtimesonline.com/NewsDetails/tabid/96/smid/414/ArticleID/144073/refTab/69/Default.aspx> (մուտք՝ 10.05.13):

³³ «Թակիյա»-ն արաբերեն տերմին է, որը հատուկ է շիայական իսլամին: Այն թույլ է տալիս շիա հավատացյալին թաքցնել իր կրոնական պատկանելությունը, եթե վտանգված է իր կամ այլ մուսուլմանների կյանքը կամ գտնվում են ճնշումների և հետապնդման մեջ: Շիաները պատմության ընթացքում տարբեր քաղաքական միավորների կազմում փոքրամասնություն լինելով և շատ անգամներ

երկրում հակաշիայական մոտեցումները: Օրինակ, բազմաթիվ են այն ոլորտները, որտեղ եթե անձը շիա է, ապա հնարավորություն չունի զբաղեցնելու այս կամ այն պաշտոնը: Չնայած այս ամենին՝ ԱՄՆ Պետդեպարտամենտի Համաշխարհային կրոնական ազատությունների 2010 և 2011թթ. միջազգային զեկույցներում կրոնական տարբեր խմբավորումների պատկանելության հարցը երկրի քաղաքական կյանքի մասնակցության տեսանկյունից՝ որպես կարևոր խնդիր, չի նշվում, և փաստորեն շիաների նկատմամբ խտրականությունը լուրջ խնդիր չի դիտարկվել³⁴: Սակայն հետաքրքրական է, որ «Արաբական գարնան» իրադարձություններից հետո 2012թ զեկույցը արդեն բազմաթիվ դեպքեր է գրանցում շիայական գաղափարախոսության ազատությունների սահմանափակումների մասին³⁵: Խնդիրներ կան նաև կրոնական ազատությունների մեկ այլ չափանիշի՝ մզկիթներ ունենալու մասով. 1100 սուննիական մզկիթների կողքին կա ընդամենը 35 շիայական մզկիթ³⁶:

Սակայն, իրականում, Քուվեյթում իրադարձությունները սրվեցին 2011 թ. նոյեմբերին, երբ ցուցարարները հարձակվեցին

հետապնդումների և ճնշումների ենթարկվելով սուննիների կողմից՝ օգտագործել են թակիյան՝ որպես պաշտպանական միջոց:

³⁴ 2010թ Համաշխարհային կրոնական ազատությունների զեկույցը տես՝ <http://www.state.gov/documents/organization/171738.pdf> (մուտք՝ 10.05.13), իսկ 2011թ-ի զեկույցը՝ <http://www.state.gov/documents/organization/193105.pdf> (մուտք՝ 10.05.13):

³⁵ Տես 2012թ Համաշխարհային կրոնական ազատությունների զեկույցը: <http://www.state.gov/documents/organization/208610.pdf> (մուտք՝ 22.05.13):

³⁶ Համաշխարհային կրոնական ազատությունների 2010թ զեկույցում նշվում է, որ շիայական համայնքները բողոքներ և խնդիրներ ունեն շիայական մզկիթների փոքրաթվության առումով, միննույն ժամանակ երկրի իշխանությունները թույլ չեն տալիս նոր մզկիթներ կառուցել, և որ 2001թ-ից մինչև հիմա իշխանությունները թույլ են տվել կառուցել 6 նոր շիայական մզկիթ, որից հետո շիայական մզկիթների ընդհանուր թիվը կազմում է 35: Մինչդեռ շիաները քիչ թիվ չեն կազմում երկրի մշտական բնակչության կազմում, և դրան ավելանում են նաև ժամանակավոր շիայական համայնքը (մոտ 150000): Այս մասին առավել մանրամասն տես 2010թ Համաշխարհային կրոնական ազատությունների զեկույցում՝ <http://www.state.gov/documents/organization/171738.pdf> (մուտք՝ 10.05.13):

խորհրդարանի շենքի վրա՝ բողոքելով երկրում բարձրաստիճան պաշտոնյաների կոռուսիայացված լինելու դեմ: Քուվեյթի իշխանությունները հրամայեցին ավելի կտրուկ քայլեր ձեռնարկել անվտանգության ապահովման համար՝ անհրաժեշտության դեպքում նույնիսկ ձերբակալություններ իրականացնելով:

Էմիր Շեյխ Սաբահ ալ-Ահմեդ ա-Սաբահը այս ցույցերը որակեց վտանգավոր երկրի «անվտանգության և կայունության» համար և հրամայեց ավելի խիստ պատասխանատու նման քառտիկ իրավիճակներում³⁷:

Նոյեմբերի 28-ին տեղի ունեցան հսկայածավալ բողոքի ակցիաներ, որտեղ հիմնականում պահանջում էին վարչապետի հրաժարականը, որին մեղադրում էին մեծ կոռուպցիոն սկանդալի մասնակից լինելու մեջ: Այս բողոքները համարվում են կարևոր, քանի որ դրանց առաջին անգամ մասնակցում էին հիմնական ցեղախմբերի առաջնորդները:

2012 թ. փետրվարին կայացած խորհրդարանական ընտրություններում հաղթանակ տարան ընդդիմադիր իսլամիստները: Նրանք առաջ քաշեցին մի քանի պահանջներ՝ շարիաթը դարձնել բոլոր օրենքների հիմք, մահվան դատապարտել Ալլահին անարգողներին և թույլ չտալ որևէ քրիստոնեական եկեղեցու կառուցում³⁸:

2012 թ. նոյեմբերին արդեն Քուվեյթի թագավոր շեյխ Սաբահ ալ-Ահմեդ ա-Սաբահը ստիպված էր քայլեր ձեռնարկել պահպանելու թագավորության կայունությունն ու

³⁷Տեղեկատվությունը Քուվեյթյան իրադարձությունների մասին վերցված է Քուվեյթի պաշտոնական լրատվական գործակալությունից և անգլիական The Guardian թերթի օնլայն կայքից, որտեղ ինտերակտիվ տարբերակով կա «Արաբական գարնան» իրադարձությունների ժամանակացույցը՝ ըստ երկրների: Arab spring: an interactive timeline of Middle East protests, <http://www.guardian.co.uk/world/interactive/2011/mar/22/middle-east-protest-interactive-timeline> (մուտք 15.04.13)

³⁸ Այս մասին տես՝ Doug Bandow, The Arab Spring Comes To Kuwait: Will Democracy Arrive And Liberty Thrive?, <http://www.forbes.com/sites/dougbandow/> 2012/12/10/the-arab-spring-comes-to-kuwait-will-democracy-arrive-and-liberty-thrive/ (մուտք՝ 21.04.13):

անվտանգությունը: Դրա համար նա ձեռնարկեց մի շարք սոցիալ-տնտեսական խրախուսական միջոցառումներ՝ սնունդի կտրոնների ավելացում, ֆինանսական օժանդակություններ և բողոքի որոշակի/սահմանափակ տարբերակների ընդունում³⁹:

Սակայն իրավիճակը կրկին սրվեց այս ընտրությունների չեղյալ հայտարարելուց հետո և ընտրական օրենսգրքում արված փոփոխությունները հանգեցրեցին 2012 թ. նոր ընտրությունների նախաշեմին ընդդիմադիրների բոյկոտին դրանով կասկածի տակ դնելով քուվեյթյան համեմատաբար ազատական քաղաքական համակարգը:

Սակայն քուվեյթյան իրադարձությունները կարելի է բնութագրել ընդդիմադիր լիդերներից մեկի՝ Մուսալլամ ալ-Բարաքի խոսքերով. «Այսօրվա պայքարը պայքար է իշխանության համար: Արդյոք իշխանությունը, ինչպես որ սահմանված է սահմանադրության մեջ պատկանում է ժողովրդին, թե դրան հակառակ՝ Էմիրին: Մարդիկ կասկածի տակ չեն դնում աս-Սաբահ ընտանիքի՝ երկիրը կառավարելու իրավունքը, սակայն աս-Սաբահ ընտանիքը թույլ չի տալիս ժողովրդին կառավարել պետությունը և օգտվել դրա հարստությունից: Վերջում Քուվեյթի բնակիչներն են հաղթող լինելու»⁴⁰:

Եմեն

Եմենը համարվում է արաբական երկրներից ամենաաղքատը, որի 23 միլիոն բնակչության մոտ կեսը ապրում է օրական 2 դոլարից քիչ գումարով, իսկ մեկ երրորդը տառապում է խրոնիկական հիվանդություններով⁴¹: Եմենում անընդհատ աճում է գործազրկությունը՝ աճող երիտասարդության ֆոնին և նվազող նավթային ու ջրային պաշարների պայմաններում: Այդ ամենին

³⁹ Այս մասին տես՝ Paul McGeough, Kuwait may write Arab Spring's next chapter, November 29, 2012, <http://www.smh.com.au/world/kuwait-may-write-arab-springs-next-chapter-20121128-2aedg.html> (մուտք՝ 25.04.13):

⁴⁰ Նույն տեղում:

⁴¹ Tom Finn, Yemenis take to the streets calling for President Saleh to step down, The Guardian, Thursday 27 January 2011, <http://www.guardian.co.uk/world/2011/jan/27/yemen-protests-president-saleh> (մուտք՝ 28.04.13)

գումարվում է նաև Հարավային և Հյուսիսային Եմենների⁴² միջև անընդհատ լարվածությունը և այլն:

Եմենը Արաբական ծոցի միակ երկիրն է, որտեղ վերլուծվող իրադարձությունների արդյունքում տեղի է ունեցել իշխանության փոփոխություն:

«Արաբական գարնան» առաջին ցույցերը Եմենում սկսվեցին 2011թ. հունվարի 27-ին, երբ երիտասարդները և ընդդիմադիր ակտիվիստները պահանջեցին Ալի Աբդուլլահ Սալեհի հրաժարականը:

Եմենում բողոքի ակիբը հիմնականում ուներ սոցիալ-տնտեսական պատճառներ՝ աղքատության բարձր ցուցանիշը⁴³, գործազրկության ամենամեծ տոկոսը տարածաշրջանի երկրներում՝ մոտ 40 տոկոս, հակակոռուպցիոն տրամադրություններ և քաղաքական բարեփոխումների անհրաժեշտության սպասումներ և ակնկալիքներ: Հիշենք, որ նույն ամսվա սկզբին Եմենի խորհրդարանը հաստատել էր սահմանադրական փոփոխությունը, որով վերացնում էին նախագահության ժամկետների սահմանափակությունը, ինչը Սալեհին թույլ կտար շարունակել մնալ իշխանության գլխին 2013թ-ից հետո, երբ ավարտվում էր իր ժամկետը: Բողոքի ցույցերը շարունակական էին: Փետրվարի 23-ին իշխանական և հակաիշխանական ցույցերի բախման արդյունքում երկու ընդդիմադիր է սպանվում Սանայի համալսարանի շրջակայքում:

2011 թ. նոյեմբեր ամսին նախկին նախագահ Սալեհը, որը 32 տարի է իշխում էր Եմենում, հրաժարական տվեց՝ Ծոցի արաբական երկրների կողմից առաջարկած անցումային ծրագրին համաձայնելով: Համաձայն այդ ծրագրի ընտրությունները տեղի ունեցան 2012 թ. փետրվարին, որոնց արդյունքում Սալեհի

⁴² Եմենի Հարավը 1990 թ. սկզբերին միացվել է Հյուսիսային Եմենին, սակայն մինչ օրս տեղի չի ունեցել այդ երկուսի որպես մեկ միավորի ձևավորումը: Հարավային Եմենը իր Ադեն կենտրոնով շարունակում է հուսալ, որ մի օր կառանձանան Հյուսիսային Եմենից:

⁴³ Լոգունգներից մեկը, որ կարելի էր տեսնել այս օրերին հետևյալն էր. «Տեսե՛ք աղքատների և հարուստների միջև եղած անդունդը»:

փոխնախագահ Աբեդ Ռաբբո Մանսուր Հադիին դարձավ բազմաթիվ խնդիրներով լի այս երկրի անցումային փուլի լիդերը: Կարելի է ասել, որ այս քայլով կանխվեց քաղաքացիական պատերազմը Եմենում, սակայն այս անցումային շրջանը նույնպես բարդ է: Նախ նախկին նախագահ Սալեհի կուսակազականները շարունակում են մեծամասնություն կազմել խորհրդարանում, և նրան լոյալ բազմաթիվ մարդիկ շարունակում են ռազմական և անվտանգության ապարատներում դիրքեր և պաշտոններ զբաղեցնել: Սրանից բացի, այսպես կոչված «ազգային երկխոսությունը», որը պետք է սկսվեր 2012 թ. վերջում, սկսվեց միայն 2013 թ. սկզբին, որի արդյունքները դեռ պարզ չեն: Մի շարք հարցեր, ինչպես օրինակ, սահմանադրական և ընտրական իրավունքների մշակման հարցը մնում է օրակարգում. հիմնաքարային հարցեր պետության բնույթի (նախագահական, թե խորհրդարանական) վերաբերյալ պետք է քննարկվեն և լուծումներ ստանան⁴⁴:

Կատար

Կատարը Արաբական ծոցի այն երկրներից է, որը «Արաբական գարնան» իրադարձություններում դառնում է կարևոր խաղացող, և ոչ այնքան իր երկրի ներսում ընթացող իրադարձությունների տեսանկյունից, այլ «Արաբական գարնան» մաս կազմող երկրների իրադարձությունների մասնակցության տեսանկյունից: Կատարը համարվում է աշխարհում ամենահարուստ երկիրը ՀՆԱ-ի ցուցանիշով, որը կազմում է 88,22 ԱՄՆ դոլար⁴⁵: Չնայած, որ Կատարը փոքր տարածք է զբաղեցնում (11500 մ²), և քաղաքացիների համեմատաբար փոքր թվաքանակ (ընդամենը 300.000⁴⁶) ունի, նրա ներգրավվածությունը «Արաբական գարնան»

⁴⁴ Այս մասին տես՝ Yemen's political transition reaches tipping point, 21.01.13, <http://www.dw.de/yemens-political-transition-reaches-tipping-point/a-16523986> (մուտք 15.04.13):

⁴⁵ Beth Greenfield, The World's Richest Countries, 2.22.12, <http://www.forbes.com/sites/bethgreenfield/2012/02/22/the-worlds-richest-countries/> (մուտք՝ 02.04.13):

⁴⁶ Տարբեր տվյալների համաձայն՝ Կատարի ներկա բնակչությունը (քաղաքացիներ և ոչ քաղաքացիներ) 1,5 միլիոնից տատանվում է մինչև 2 միլիոն:

իրադարձություններում և հատկապես Լիբիայի և Սիրիայի հարցում բավականին մեծ է: Կատարը այն երկիրն է, որը Լիբիայի ռազմական գործողություններին է մասնակցել՝ ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի և Մեծ Բրիտանիայի հետ, և որը հակասիրիական տրամադրություններ է տարածում Արաբական պետությունների լիգայում և պարբերաբար պահանջում է ռազմական ներխուժում Սիրիա⁴⁷: Արաբական գարնան իրադարձություններում, ինչպես և Սաուդյան Արաբիան, Կատարը նույնպես աջակցում ու ֆինանսավորում էր տարբեր սուննիական իսլամիստական խմբավորումներին՝ դրանով իսկ բարձրացնելով իր տարածաշրջանային դերը:

Լիբանան

Լիբանանյան իրադարձությունները «Արաբական գարնան» համատեքստում մի քանի առանձնահատկություններ ունեն: Նախ 1975-90թթ քաղաքացիական պատերազմի հիշողությունները շատ թարմ են, և քաղաքական ուժերը և բնակչությունը մի փոքր զգուշավոր են: Երկրորդ, 2005թ Լիբանանում տեղի ունեցած իրադարձությունները ներլիբանանյան դիսկուրսում երբեմն համարվում են անկյունաքարային և հիմք «Արաբական գարնան» համար, ինչը վերջ դրեց երկրում 30-ամյա սիրիական ազդեցությանը: Մյուս կողմից, ներլիբանանյան հիզբուլլահական շրջանակներն էլ մեկ այլ հարթությունում են տեսնում լիբանանյան ազատագրումը: 2013թ մայիսի 25-ին Հիզբուլլահի առաջնորդ Հասան Նասրալլահը Իսրայելի ռազմական հեռացման 13-ամյակի տոնակատարությունների ժամանակ խոստանում է մեկ այլ հաղթանակ⁴⁸: Հետաքրքրական է, որ Լիբանանում ներկայում

⁴⁷ Կան տեսակետներ, որ Սաուդյան Արաբիան Կատարի միջոցով է իրականացնում իր ձգտումները Սիրիայում՝ ինքը մնալով ետնաբեմում:

⁴⁸ Միննույն ժամանակ հեռուստատեսային իր ելույթում նա նշում է, որ այսօր Լիբանանում կա երկու վտանգ՝ Իսրայելը և սուննի սալաֆիական զինված խմբավորումները, որոնք կռվում են Սիրիայի իշխանությունների դեմ: Ավելի մանրամասն տե՛ս՝ Hezbollah chief promises “victory” in Syria conflict, May 25, 2013, <http://www.globalpost.com/dispatch/news/afp/130525/hezbollah-chief-promises->

«Արաբական գարունը» դիտարկվում է միջնորդավորված սիրիական իրադարձություններով, քանի որ Լիբանանյան ներքաղաքական իրավիճակի փոփոխությունը շատերը պայմանավորում են նաև Սիրիայում իրավիճակի անկայունությամբ և դրանից բխող հետևանքներով: Իրականում Լիբանանում միշտ փորձել են պահել կրոնաքաղաքական տեսանկյունից ուժային հավասարակշռություն, և ներկայում Սիրիայի դեպքերը հաշվի առնելով, որը համարվում է Իրանի հետ միասին լիբանանյան Հիզբուլլահ շիայական ռազմական միավորի և նաև քաղաքական կուսակցության հիմնական հոգաբարձուն⁴⁹, հավանական է թվում այդ հավասարակշռության խախտման ձգտման փորձերը արտաքին խաղացողների ռազմավարական հաշվարկների տեսանկյունից⁵⁰: Հատկապես, եթե հաշվի առնենք, որ Հիզբուլլահի առաջնորդի Էլույթից մեկ օր անց, մայիսի 26-ին արդեն երկու ռազմական հարված է եղել Բեյրութի հարավային արվարձաններում՝ որտեղ էլ գտնվում են Հիզբուլլահի ռազմական ուժերը, որոնք աջակցում են Սիրիայում Բաշար ալ-Ասադին⁵¹: Նույն տեղեկատվության մեջ արդեն նշվում է, որ Լիբանանի երկրորդ քաղաք Տրիպոլիում նույնպես սկսվել են զինված բախումներ պրո-ասադական ալավիների և պրո-սուննի ապստամբ մուսուլմանների միջև, և որ մեկ շաբաթվա ընթացքում արդեն 30 մարդ է սպանվել:

victory-syria-conflict-1; Nasrallah: we cannot side with the beheaders in Syria, May 25, 2013, <http://english.al-akhbar.com/node/15903/> (մուտք՝ 27.05.13)

⁴⁹ Այստեղ մենք չենք անդրադառնում Հիզբուլլահի գործունեությանը Լիբանանում, քանի որ այդ մասին շատ է գրվել:

⁵⁰ Հատկապես, եթե հաշվի առնենք ԱՄՆ-ի, Իսրայելի և Սաուդյան Արաբիայի ցանկությունները Լիբանանում սուննիական ազդեցության ուժեղացման ձգտումները, հատկապես 2012թ Չարիթի իշխանության թուլացումից հետո:

⁵¹ Սիրիայում արդեն երկու տարի տևած իրադարձություններում սա առաջին անգամն էր, որ ռազմական հարձակում եղավ Լիբանանի հարավային հիզբուլլահական ազդեցության գոտի համարվող շրջանների վրա: Այս մասին տես՝ Two rockets aimed at Hizbollah area of Beirut leaves at least four people wounded, May 26, 2013 <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/lebanon/10081209/Two-rockets-aimed-at-Hizbollah-area-of-Beirut-leaves-at-least-four-people-wounded.html> (մուտք՝ 27.05.13):

Ինչպես և Սիրիայում, հաշվի առնելով Լիբանանի կրոնաքաղաքական ժողովրդագրական տվյալները⁵² ներլիբանանյան իրավիճակն էլ շատ հեշտությամբ կարելի է հանգեցնել շիա-սուննի հակասությունների շարքին, որոնք կարող են անդառնալի հետևանքներ թողնել Լիբանանի և ամբողջ Մերձավոր Արևելքի տարածաշրջանի վրա:

Իրաք

Իրաքի շուրջ վերլուծությունները «Արաբական գարնան» համատեքստում մի փոքր այլ են, քանի որ 2003թ իրաքյան իրադարձությունները և դրանց հաջորդած ժամանակահատվածը ունի իր տրամաբանությունը և ներկայում Իրաքում տեղի ունեցող իրադարձությունները ոչ այնքան «Արաբական գարնան» արդյունք կամ հետևանք են, թեև ակտիվացման պատճառ են հանդիսացել, սակայն Իրաքում ներկա իրադարձությունները 2003թ-ի շարունակությունն են: Իրաքը շարունակում է մնալ անկայուն, չնայած ստեղծված սահմանադրական կարգերին, անընդհատ սպասվող ահաբեկչական բռնությունները, ներ/միջէթնոկրոնական՝ շիա-սուննի, շիա-շիա, արաբ-քրդական և շիա-քրդական հակասությունները և շահերի բախումը մշտապես իրաքյան իրադարձությունների կիզակետում են, ինչը վտանգավոր է Իրաքի սահմանադրական կարգերի վերացման տեսանկյունից⁵³:

2013թ տարվա ապրիլի 26-ին ամերիկյան Կոնգրեսի հետազոտական կենտրոնի զեկույցում, որը վերնագրված է «Իրաք. քաղաքականություն, կառավարում և մարդու իրավունքներ», Քեննեթ Կացմանը նույնպես նշում է, որ Իրաքյան պատերազմից 10

⁵² Լիբանանի բնակչության 39 տոկոսը կազմում են քրիստոնյաներ, 30-40 տոկոս շիաները (ի դեպ, Լիբանանում շիայական բնակչության թիվը տատանվում է 30-55 տոկոսի սահմաններում՝ ըստ տարբեր աղբյուրների), մնացած բնակչությունը կազմված է սուննիներից, դրուզներից, ալավիներից, ընդ որում բնակչության 95 տոկոսը արաբ է:

⁵³ Այս մասին առավել մանրամասն վերլուծություն կարող էք տեսնել՝ Douglas A. Ollivant, *Renewed Violence in Iraq: Contingency Planning Memorandum No. 15*, available at: <http://www.cfr.org/iraq/renewed-violence-iraq/p28808> (մուտք՝ 02.04.13):

տարի անց միջկրոնական բռնությունները մեծապես ազդում են երկրի փխրուն կայունության վրա: Սուննի-քրդա-շիայական (շիա առաջնորդ Մուկթադա աս-Մադդի խմբավորումը) ապստամբությունը ներկա շիայական Նուրի ալ-Մալիքի կառավարության դեմ ուժեղ լարվածություն է առաջացնում Իրաքում⁵⁴:

Միրիա

Միրիայի իրադարձությունները «Արաբական գարնան» լիբիական տարբերակի կիրառման փորձ էր, սակայն լիբիական սցենարը այստեղ չկրկնվեց: Իրականում, Միրիայում շարժումը սկսվեց Դարաայում երեխաների ձերբակալությունից, որոնք գրաֆիտիով գրել էին պատերին, սակայն շատ շուտով պարզ դարձավ, որ սիրիական շարժման մեջ ներգրավված են բազմաթիվ ուժեր՝ երկրներ, խմբավորումներ, որոնց հետաքրքրությունները ոչ թե Միրիայում բարեփոխումներն էին, այլ պարզապես իշխանափոխությունը, ալ-Ասադի կառավարության ոչնչացումը⁵⁵: Ինչպես և Լիբիայում, սիրիական իրադարձությունների «իրական» պատկերը մեզ հայտնի չէր, հատկապես սկզբնական շրջանում, երբ ինֆորմացիոն սխալ պատկերաշարի արդյունքում ներկայացվում էին միակողմանի բռնություններ, «ակտիվիստների» և մարդու իրավունքների պաշտպանների կողմից փոխանցվող դժվար ստուգելի տեղեկատվություն և այլն: Քանի որ Միրիան Իրանի և Հիզբուլլահի միջև հանդիսանում է կենտրոնական միջնորդը, ալ-Ասադի վարչակարգի տապալումը հաղթանակ կլինեք ռազմավարական տեսանկյունից ԱՄՆ-ի, Իսրայելի և Սաուդյան Արաբիայի համար: Ի դեպ, Սաուդյան

⁵⁴ Նա նաև նշում է Իրաքում սուննիական արմատական խմբավորումների և հատկապես իրաքյան «ալ-Կաիդա»-ի հակաշիայական ակտիվ գործունեության մասին: Այս մասին առավել մանրամասն տես՝ Kenneth Katzman, Iraq: Politics, Governance, and Human Rights, April 26, 2013, Congressional Research Service, <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RS21968.pdf> (մուտք՝ 30.04.13):

⁵⁵ Containing the “Arab Spring”, Jeremy Salt, *Interface: a journal for and about social movement, Volume 4 (1): 54 - 66 (May 2012), էջ 61-63*, <http://www.interfacejournal.net/wordpress/wp-content/uploads/2012/05/Interface-4-1-Salt.pdf> (մուտք 15.04.13):

Արաբիան հակասիրիական գործողությունների առաջնայնությունը տվել էր Կատարին՝ մնալով իրադարձությունների ետնաբեմում:

Սիրիայում ալավիական կրոնական քաղաքական վերնախավը⁵⁶ դեռևս Հաֆեզ ալ-Ասադի օրոք ցույց էր տալիս իր սերտ հարաբերությունները ավելի շատ շիայականության/իսնաաշարիականության հետ՝ դրանով իսկ ավելի ընդգծելով իրենց ոչ սուննիական լինելու հանգամանքը: Բացի այդ, Սիրիա-Իրան հարաբերությունները դեռևս Իրան-Իրաքյան պատերազմի ժամանակներից, երբ Սիրիան աջակցում էր Իրանին, ռազմավարական ու բարեկամական են եղել, և նրանց հարաբերությունները մինչ օրս էլ շարունակում են ռազմավարական տեսանկյունից դրական մնալ⁵⁷: Սիրիայում «Արաբական գարնան» ընթացքում տեղի ունեցած իրադարձությունների արդյունքում իրավիճակի անկայունության պարագայում հարց է առաջանում, թե տարածաշրջանային որ խաղացողը ինչ դերակատարում կարող է ունենալ: Սակայն Սիրիայի կրոնական առումով բազմաշերտ բազմադավան հասարակության համար ամենից վտանգավորը լինելու է այն, որ Սիրիան կարող է վերածվել շիա-սուննիական հակամարտության թատերաբեմի՝ հաշվի առնելով Սաուդյան Արաբիայի⁵⁸, Թուրքիայի և Իրանի նկրտումները:

2010 թ դեկտեմբերից սկսված և մինչ օրս շարունակվող իրադարձությունները արաբական երկրներում հանգեցրել են էթնո-կրոնական լարվածությունների խորացմանը սուննիների և շիաների միջև: Այս միջկրոնական բաժանումների և

⁵⁶ Հռովածում չենք անդրադառնում Սիրիայում կրոնաքաղաքական իշխանության և ազդեցությունների պատկերին, քանի որ այդ մասին խոսվում է Դավիթ Հովհաննիսյանի հոդվածում, տ՝ ս սույն ժողովածուն 4-22 էջեր:

⁵⁷ Այս մասին ավելի մանրամասն տես՝ Pat Proctor, *The Mythical Shia Crescent*, Spring 2008, *The US Army Collage Quarterly*, Parameters, (pp 30-42), p 31.

⁵⁸ Սիրիայում սուննի իսլամիստների ակտիվացումը շատ վտանգավոր է, ինչն էլ իրականում հանգեցրեց Սիրիայում ողբերգական «Արաբական գարնան» սցենարի իրագործմանը:

հակասությունների համար շարժառիթները, բնական է, որ նույնական չէին կարող լինել: Յուրաքանչյուր երկրի շիաները պայքարելու և բողոքելու իրենց դրդապատճառները ունեն, և դրանք համարել մեկ ընդհանրական շարժում, թերևս, սխալ կլինի: Հատկապես պետք է նշել, որ գաղափարական և քարոզչական նպատակներով թե՛ շիայական/իսնաաշարիական իրանական շրջանակների, և թե՛ արաբ-սուննիական շրջանակների կողմից (հիարկե տարբեր շարժառիթներով) օգտագործվող շիաների միասնական լինելու և միևնույն գաղափարական հիմքով պայքարելու շուրջ նույնականացումները արվում են իրենց համար նպաստավոր և շահեկան քարոզչություն իրականացնելու համար: Թեև երկու կողմերն էլ հասկանում են այդ ամենի ոչ իրական լինելը: Հատկապես սիրիական իրադարձությունները որոշակիորեն վկայում են շիայական ազդեցության գոտու արդեն իսկ թուլացման մասին, որն իր ազդեցությունը կգործի նաև լիբանանյան Հիզբուլլահի՝ երկրի ներսում ունեցած դերի և ազդեցության փոփոխության վրա, իսկ Իրաքում հակաշիայական՝ հակակառավարական տրամադրությունների օր-օրի ահագնացումը նույնպես շիայական գոտու համար նպաստավոր չէ: Դեռևս 2005-2006 թթ-ից գիտական շրջանակներում շրջանառվող «շիայական մահիկ», «շիայական զարթոնք» տերմինը արդեն բազմաթիվ վերլուծաբաններ համարում են պարզապես հիշողություն⁵⁹: Սակայն շիայական ազդեցության գոտու վերացման տեսակետներին ի հակառակ կան մի շարք վերլուծություններ, որոնք «Արաբական զարնան» և դրան հաջորդած իրադարձություններից հետո շիայական ազդեցության մասին խոսելիս ներկայացնում են հակառակ տեսակետ: Ըստ այդ վերլուծությունների՝ աշխարհում ստեղծվում են մի շարք

⁵⁹ Այս մասին տես՝ Geneive Abdo, The New Sectarianism: The Arab Uprisings and the Rebirth of the Shi'a-Sunni Divide, Analysis Paper, Number 29, April 2013, the Brookings Institutions, <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2013/04/sunni%20shia%20abdo/sunni%20shia%20abdo.pdf>, ինչպես նաև Pat Proctor, The Mythical Shia Crescent, Spring 2008, The US Army Collage Quarterly, Parameters, pp 30-42 (մուտք՝ 05.05.13):

պաշտպանական և հակահարձակման օջախներ իրանական անվտանգության ծառայությունների և ազենտուրայի «քնած» օջախների ակտիվացմանը զուգահեռ, որոնք կգործեն այն բոլոր երկներում, որտեղ կան շիայական փոքրամասնություններ և որտեղ հնարավոր կլինի սրել սուննի-շիայական հակամարտությունը՝ դրանով իսկ հակակշիռ ստեղծելով աճող սուննիական իսլամիստական ազդեցությանը⁶⁰:

Իհարկե, եթե նայենք այս բոլոր երկրներում «Արաբական գարնան» պատճառ համարվող վերոնշյալ բնութագրիչների ցանկին, որոշակի համընկնումներ կլինեն, այդ թվում և շիայական գործոնը: Սակայն, միանշանակ է այն հանգամանքը, որ «Արաբական գարնան» արդյունքներից մեկը սուննի-շիա հակասությունների խորացումն է և սուննի իսլամիստների կողմից հակաշիայականության քարոզչության ակտիվացումը⁶¹, որը սակայն ավելի շատ չափազանցված է և օգտագործվում է սուննիական շրջանակների կողմից⁶² իրենց երկրներում հեղափոխական դրսևորումները մարելու և ճնշելու նպատակով, և տարածաշրջանում իրենց դերի բարձրացման համար:

Այս ամենը նաև ցույց է տալիս Արևմտյան և, մասնավորապես, ԱՄՆ-ի ներկա գերակայությունները տարածաշրջանում, քանի որ

⁶⁰ Ю.Б.Щегловин, О ситуации вокруг Ирана, Институт Ближнего Востока, <http://www.iimes.ru/rus/stat/2012/01-06-12c.htm> (մուտք՝ 15.05.13):

⁶¹ Կարծում եմ այստեղ կարևոր է նշել, որ «Արաբական գարուն» կոչված երևույթը իր հետագա իրադարձություններով հանգեցրել է կրոնական պատկանելության կարևորմանը էթնիկ պատկանելությունից, ինչն էլ բնական է, որ ստեղծում է նոր հիմք սուննի-շիա հակասությունների խորացման և տարբեր քաղաքական դրսևորումների համար:

⁶² Հետաքրքրական է այս հարցում եվրոպական թինք թանքներից մեկի՝ FRIDE-ի հետազոտող Բարահ Միքաիլի հոդվածը, որտեղ հեղինակը նշում է, որ միջկրոնական լարվածությունները արաբական երկրների ղեկավարները միաժամանակ և՛ զսպում, և՛ ինստրումենտալացնում են: Այս մասին առավել մանրամասն տես՝ Barah Mikail, Sectarianism after the Arab Spring: an Exaggerated Spectre, Policy brief, No 131, June 2012, FRIDE, <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Articles/Special-Feature/Detail/?lng=en&id=161041&contextid774=161041&contextid775=161035&tabid=1454206054> (15.04.13):

2011թ անհանգստություններից հետո միջկրոնական հակասությունների ակտիվացմանը նաև նպաստեցին աշխարհաքաղաքական ռազմավարությունները, քանի որ տվյալ երկրներում իշխանության վակուումները քաղաքական տարբեր ամբիցիաների և օրակարգերի՝ ծրագրերի ստեղծման լայն հնարավորություններ են ընձեռում և/կամ հակառակը: